

BJARNI EINARSSON

UM ÞORMÓÐ SKÁLD OG UNNUSTURNAR TVÆR

ÁSTARSAGA Þormóðar Kolbrúnarskálds er sögð í afmörkuðum kafla Fóstbræðra sögu, 9.–11. kap., og hinna ungu kvenna sem þar koma við sögu er ekki getið hvorki fyrr né síðar í sögunni. Þessi ástarsaga er stutt, en hún er ekki einföld, og skulu hér rakin höfuðatriði hennar og verður farið eftir útgáfunni í Ísl. forn. VI, bls. 161–177.

Næsta kapitula á undan lýkur á því að sagt er frá að Þorgeir, fóstbróðir Þormóðar, hafi hafst við í förum og verið jafnan annan vetur í Noregi með Ólafi konungi, en hinn á Reykhólum. Því næst hefst ástarsagan með þeim orðum að nú sé að segja frá hvað Þormóður hafðist að meðan Þorgeir var í förum. Hann dvelst þá á Laugabóli með Bersa föður sínum ‘mjök marga vetr. Honum þótti löngum daufligt, því at þar var fámennit.’ Þormóður fer að venja komur sínar í Ögur, sem er bær um tíu km leið frá Laugabóli. Þar býr efnuð ekkja er Gríma heitir, en ‘Þórdís hét dóttir Grímu; hon var væn ok vinnugóð ok var heima með henni; hon var oflátlig.’ Erindi Þormóðar er að tala við Þórdísi, ‘ok af hans kvámum ok tali var kastat orði til, at hann myndi fífla Þórdísi.’ Grímu er lítið um þessar komur gefið og vill heldur gefa Þormóði dóttur sína, en hann afþakkar kurteislega, kveður skaplyndi sitt eigi til þess að kvongast. Hann lætur um skeið af komum í Ögur, en heldur síðan áfram uppteknum hætti. ‘Kømr þá aptr inn sami vandí ok orðræður ok fyrr um vinfengi þeira Þórdísar ok Þormóðar.’ Gríma vandar enn um við Þormóð og hann svarar vel máli hennar, en heldur áfram komum uns Gríma lætur þræl sinn veita honum fyrirsát og særir þrællinn hann miklu sári. Eftir þetta er Þormóður heima með föður sínum nokkura vetur og er ekki getið um fleiri ferðir í Ögur í bili. ‘Þormóði þótti jafnan daufligt, er hann var heima með feðr sínum. Eptir þingit um sumarit rézk hann til ferðar með húskarla feðr síns, er þeir skyldu sækja fiska, er Bersi átti út í Bulungarvík. . . verða þeir sæhafa at Arnardöllum; kasta þeir akkerum fyrir skipinu, fara sjálfir

á land upp ok reisa tjald, hafask þar við um hríð, því at þeim gaf eigi skjótt í brott. Katla hét kona, er bjó í Arnardal. Hon var ekkja; hana hafði átt maðr sá, er Glúmr hét. Dóttir hennar hét Þorbjörg; hon var heima með móður sinni. Þorbjörg var kurteis kona ok eigi einkar væn, svart hár ok brýnn, — því var hon kǫlluð Kolbrún, — vitrlig í ásjánu ok vel litkuð, limuð vel ok grannvaxin ok útfœtt, en eigi alllág.' Þormóður heimsækir þær mæðgur nokkrum sinnum og kveður þá 'einstaka mansǫngsvísur, ok líkar konum þat vel, þeim er þar váru. Þat var einn dag, at Katla mælti: 'Hvárt áttu, Þormóðr, nǫkkut ørendi út í Víkina, er þú ferr með húskǫrlum fǫður þíns?' Þormóðr svarar: 'Eigi á ek annat ørendi en at skemmta mér, ok þótti mér daufligt heima.' 'Hvárt mun þér skemmtiligra þykkja at fara með þeim eða vera hér, meðan þeir fara eptir skreiðinni, ok skemmta þér hér? Nú er þat heimilt, at þú sér hér, ef þú vill þat, því at oss er mikit gaman at þér.' Þormóðr svarar: 'Vel fara þér orð, ok mun ek þat þiggja, sem þú býðr, því at mér þykkir hér skemmtiligt at vera hjá yðr. . . . Þormóðr var í Arnardal hálfan mánuð. Hann yrkir þá lofkvæði um Þorbjörgu kolbrún; þat kallaði hann Kolbrúnarvísur. Ok er kvæðit var ort, þá færði hann kvæðit, svá at margir menn heyrðu. Katla dregr fingrgull af hendi sér, mikit ok gott, ok mælti: 'Þetta fingrgull vil ek gefa þér, Þormóðr, at kvæðislaunum ok nafnfesti, því at ek gef þér þat nafn, at þú skalt heita Þormóðr Kolbrúnarskáld.' . . . Ferr Þormóðr heim á Laugaból ok hafðisk heima við, þat er eptir var sumarsins.'

Þess er ekki getið að Þormóður kæmi oftar í Arnardal, en er vetra tók fer hann eitt sinn í Ögur. 'Gríma tók við honum með miklu gleðibragði, en Þórdís reigðisk nǫkkut svá við honum ok skaut ǫxl við Þormóði, sem konur eru jafnan vanar, þá er þeim líkar eigi allt við karla. Þat finnr Þormóðr skjótt ok sá þó, at hon skaut í skjálg augunum stundum ok sá nǫkkut um ǫxl til Þormóðar; kom honum í hug, at vera mætti svá, at dælla væri at draga, ef hálf t hleypti, minnir hana á it forna vinfengi, hvert verit hafði. Þórdís mælti: 'Þat hefi ek spurt, at þú hefir fengit þér nýja unnustu ok hafir ort lofkvæði um hana.' Þormóðr svarar: 'Hver er sú unnusta mín, er þú talar til, at ek hafa um ort?' Þórdís svarar: 'Sú er Þorbjörg út í Arnardal.' Þormóðr svarar: 'Engu gegnir þat, at ek hafa kvæði ort um Þorbjörgu; en hitt er satt, at ek orta um þik lofkvæði, þá er ek var í Arnardal, því at mér kom í hug, hversu langt var í milli fríðleiks þíns ok Þorbjargar ok svá it sama kurteisi; em ek nú til þess hér kominn, at ek vil nú færa þér kvæðit.'

Þormóðr kvað nú Kolbrúnarvísur ok snýr þeim ørendum til lofs við Þórdísi, er mest váru á kveðin orð, at hann hafði um Þorbjörgu ort. Gefr hann nú Þórdísi kvæðit til heilla sátta ok heils hugar hennar ok ásta við sik. Ok svá sem myrkva dregr upp ór hafi ok leiðir af með litlu myrkri, ok kómr eptir bjart sólskin með blíðu veðri, svá dró kvæðit allan órækðar þokka ok myrkva af hug Þórdísar, og renndi hugarljós hennar heitu ástar górvalla til Þormóðar með varmri blíðu. Þormóðr kómr þá jafnan í Ögur ok hefir góðar viðtökur. Ok er svá hafði nokkura hríð fram farit, þá verðr sá atburðr eina nótt, þá er Þormóðr var heima á Laugabóli, at hann dreymir, at Þorbjörg kolbrún kómr at honum ok spurði hann, hvárt hann vekði eða svæfi. Hann kvazk vaka. Hon mælti: 'Þér er svefns, en þat eitt berr fyrir þik, at svá mun eptir ganga, sem þetta beri fyrir þik vakanda. Eða hvat er nú, hvárt hefir þú gefit annarri konu kvæði þat, er þú ortir um mik?' Þormóðr svarar: 'Eigi er þat satt.' Þorbjörg mælti: 'Satt er, at þú hefir mitt lofkvæði gefit Þórdísi Grímudóttur ok snúit þeim ørendum, er mest váru á kveðin orð, at þú hefðir um mik ort kvæðit, því at þú þorðir eigi, lítill karl, at segja satt til, um hverja konu þú hefðir ort kvæðit. Nú mun ek launa þér því lausung þína ok lygi, at þú skalt nú taka augnaverk mikinn ok strangan, svá at bæði augu skulu springa ór höfði þér, nema þú lýsir fyrir alþýðu klækisskap þínum, þeim er þú tókt frá mér mitt lofkvæði ok gefit annarri konu. Muntu aldregi heill verða, nema þú fellir niðr þær vísur, er þú hefir snúit til lofs við Þórdísi, en takir þær upp, er þú hefir um mik kveðit, ok kenna eigi þetta kvæði öðrum en þeim, sem ort var í öndverðu.'¹ Þormóði sýndisk Þorbjörg vera reiðulig ok mikilúðlig; þykkisk nú sjá svipinn hennar, er hon gengr út. Hann vaknar við þat, at hann hafði svá mikinn augnaverk, at hann mátti varla þola óeþandi ok mátti eigi sofa, þat sem eptir var nærinnar.' . . . Bersi faðir hans kemur til hans þar sem hann hvílir í rúmi sínu og spyr hvort hann sé sjúkur. Þormóður kveður þá vísu þess efnis, að það hafi verið misráðið, er hann gaf Þórdísi Kolbrúnarvísur (9. v.). . . 'Nú lýsir hann fyrir alþýðu, hversu farit hafði um kvæðit, ok gefr þá af nýju við mörg vitni Þorbjörgu kvæðit. Þormóði batnaði þá skjótt augnaverkjarins, ok verðr hann þá alheill þess meins.'

Þannig lýkur þessari stuttu ástarsögu. Það er athyglisvert að þess er ekki getið að Þormóður yrki mansöngsvísur í Ögri og því síður lofkvæði

¹ kenn síðan þetta kvæði svá öðrum sem þat var fyrir öndverðu ort. *Flateyjarbók*.

um Þórdísi fyrir en hann neyddist til að snúa Kolbrúnarvísu upp á hana. Þó er greinilegt að Þórdís er höfuðunnusta hans, ef svo má að orði komast, en kynni hans og Þorbjargar ekki nema lítið atvik. Og það er ekki Þórdís, heldur Þorbjörg sem refsar honum fyrir brígðmæli.

Þessi ástarsaga er að einu leyti sambærileg við ástarsögur Kormáks og Hallfreðar eins og þeim er lýst í Kormáks sögu og Hallfreðar sögu: skáldið vill ekki kvænast, þá er honum býðst að ganga að eiga unnustu sína eða ástkonu. Kormákur á sér þá afsökun að hann er undir álögum, en hinir tveir eru sjálfráðir gerða sinna. Að öðru leyti á mynstur ástarsögunnar í Fóstbræðra sögu ekki sinn líka í íslenskum fornsögum. Hér er að vísu um þríhyrningsmynstur að ræða eins og í sögum Kormáks og Hallfreðar, og bæta má við Gunnlaugs sögu og Bjarnar sögu Hítðalakappa og Laxdælu. Í nefndum sögum snýst ástarsagan um konu og tvo karlmenn, en í Fóstbræðra sögu um karlmann milli tveggja kvenna.

Ekki fæ eg betur séð en höfuðdrættir í ástarsögu Þormóðar eigi sér hliðstæðu í lokapætti frægustu ástarsögu miðalda, Tristrams sögu. Hafi Fóstbræðra saga verið samin einhvern tíma á síðustu áratugum 13du aldar eins og Jónas Kristjánsson hefur fært miklar líkur að í bók sinni um söguna, væri ekki neitt því til fyrirstöðu að höfundur Fóstbræðra sögu hefði getað þekkt hina norrænu þýðingu franska sögukvæðisins um Tristan.

Höfuðmynstur ástarsögunnar í Tristrams sögu er að vísu þríhyrn-ingurinn: ein kona og tveir karlmenn, eiginmaður og elskhugi, eins og í Kormáks sögu og Hallfreðar sögu. En í lokapætti sögunnar er skipt um mynstur: tvær konur og einn karlmaður, eins og í ástarsögunni í Fóstbræðra sögu. Þar er sagt frá Tristram og Ísond og Ísodd. Í hinum fornu frakknesku söguljóðum heitir unnusta Tristrams ýmist Isolt eða Iselt, eða þá Iseut, Ysolt og Yselt, auk þess Ysonde. Stúlkan sem kemur til sögunnar í síðasta þætti er nafna unnustunnar og veldur það mis-skilningi, en þær eru annars greindar sundur með viðurnefnum. Í norrænu þýðingunni heita konurnar Ísond (Ísqnd?) og Ísodd.

Höfuðefni þessa þáttar Tristrams sögu er á þessa leið: Tristram dvelst fjarri unnustu sinni, Ísond drottingu, konu Markis konungs. Tristram kynnist hertogasyni einum sem á 'eina fríða, kurteisa og hæverska systur ok hyggna yfir allar þær konur, er váru í því ríki, ok kynntisk þá Tristram við hana ok gaf henni ástgjafar; ok sakar þeirrar Ísondar er hann bar harm fyrir, þá ræddi hann um ástarþokka við hana,

ok hón hónum, ok gørði hann þá marga mansöngva með fögrum skáldskap ok snjallri orðaskipan allskonar strengleika, ok nefndi í söngunum optliga at atkvæðum Ísodd. Tristram söng söngva sína fyrir riddurum sínum ok lendum mönnum í höllum ok svefnhúsum, mörgum áheyr-andum, Ísodd ok frændum hennar, ok hugðu allir at um hana væri kveðit ok at hann ynni öngri annarri en Ísodd þessari, ok fögnuðu mjök því frændr hennar allir, ok allra helst Kardín ok bræðr hans, því at hann hugði at Tristram ynni Ísodd systur þeira, ok hann myndi þar vilja dveljask sakar ástar þeirar, því at þeir hafa reynt hann svá góðan riddara at þeir vilja hónum unna ok þjóna; ok lögðu þeir allan hug á at koma hónum í venskap systur þeira, ok leiddu þeir hann í hús meyjarinnar at skemmta sér hjá henni ok ræða við hana, því at af leik ok viðræðu verðr blíðlæti ok um snýsk opt lunderni manna . . .'. Það verður úr að Tristram gengur að eiga Ísodd, 'því at hann vill freista, ef ný ást ok yndi mætti gefa hónum at gleyma Ísodd . . .'. Tristram særíst síðan í bardaga. Hann veslast upp, en væntir þess að Ísodd muni geta grætt hann og biður Kardín fara á fund hennar og segja henni hvernig komið sé, 'öngri ann ek jafnmikit sem henni, ok öngi hefir gort jafnmikit fyrir mínar sakar sem hón'. Ísodd kona Tristrams heyrði þessar viðræður, þótt leynt ættu að fara. 'Nú þóttisk Ísodd, kona Tristrams, vita at hann unni annarri meir en henni . . .'. Þá er sést til skips Kardíns eftir langa bið, 'þá kom Ísodd, kona hans, til hans, sem af illri list hugsaði ok sagði: 'Unnasti!' kvað hón, 'nú er Kardín kominn. Ek sá at vísu skip hans, ok hefir lítinn byr . . .' Tristram mælti: 'Unnasta! . . . Gør mér kunnigt . . . með hverju segli hann siglir.' En hón svarar: 'Ek kenni þat görla, ok með svörtu segli sigla þeir . . .' En hón laug at hónum, því at Kardín sigldi með hvítum ok blám . . ., því at Tristram hafði svá beðit hann, til merkis ef Ísodd kæmi með hónum; en ef Ísodd kæmi ekki með hónum, þá skyldi hann sigla með svörtu segli. En Ísodd, kona Tristrams, hafði heyrt allt þetta . . .'. Þessi fregn reið Tristram að fullu, og gaf hann upp andann með nafn Ísondar á vör-unum. Skip Kardíns lagði til hafnar rétt á eftir, og varð Ísodd drottningu svo mikið um lát Tristrams að hún beið bana af.²

Nú má vera að sumir sjái í fljótu bragði lítinn svip með þessum tveim frásögnum og skal þetta því athugað nánar. Hér hefur þegar verið bent á að ástarþríhyrningurinn er sá sami í þessum frásögnum báðum, og sameiginlegt höfuðefni þeirra er þetta: Ungur yfirstéttar-

² Útgáfa Kölbings bls. 83–84, 107–112.

maður á fagra unnustu sem hann heimsækir oft. Hann verður fyrir reiði móður hennar eða eiginmanns. Hann fer brott á skipi með förunautum sínum, Tristram landflóttu, en Þormóður að leita sér skemmtunar. Ungi maðurinn kemur þar sem er ung heimasæta og er honum boðið að dveljast þar. Ungu stúlkan er að vísu ekki svo fögur sem unnusta hans, en hún er bæði kurteis og hyggin. Á meðan ungi maðurinn dvelst þar yrkir hann mansöngva (mansöngsvísur) eða lofkvæði, Tristram um unnustu sína, Ísond, en Þormóður um hina nýju vinkonu sína, Þorbjörgu. Og báðir flytja kvæðið (kvæðin) í margra manna áheyrn. Konurnar tvær heita mjög líkum nöfnum í frásögn Tristrams sögu, og sökum þess að Tristram nefnir oft þetta nafn í kvæðum sínum heldur stúlkan og allt hennar fólk að hann sé að kveða um hana. Hins vegar stendur svo á um Þormóð að hann yrkir í rauninni um síðari vinkonuna, Þorbjörgu, og þegar hann kemur heim aftur og fer enn að heimsækja unnustu sína, Þórdísi, þá kemur í ljós að hún hefur frétt þetta og er honum reið og ásakar hann fyrir að hafa fengið sér nýja unnustu. Þormóður skrökvar því þá að henni að hann hafi ort um hana lofkvæði þá er hann var í Arnardal. En sögunni lýkur með því að síðari vinkonan, Þorbjörg, refsar honum grimmlega og hótar honum verra nema hann breyti kvæðinu í sama horf.

Það var yfirleitt háttur þeirra manna sem sömdu Íslendingasögur að þeir nýttu á listrænan hátt það söguefni sem þeir sóttu í aðrar sögur. Svo virðist því og vera farið í þessu tilfelli. Umhverfi er gjörólíkt, en höfuðdrættir svipaðir og sjálfur sögukjarninn hinn sami samkvæmt skýringu Þormóðar á athæfi sínu í Arnardal. Í stuttu máli: 1. Unnusturnar eru tvær; 2. söguhetjan yrkir mansöngva/lofkvæði þar sem hann dvelst hjá unnustu nr. 2; 3. í Tristrams sögu yrkir söguhetjan raunverulega um unnustu nr. 1, þó að unnusta nr. 2 og aðrir áheyrendur haldi að hann yrki um unnustu nr. 2 (af því að nöfnin eru lík). En í Fóstbr. s. yrkir söguhetjan raunverulega um unnustu nr. 2, en skrökvar því seinna að unnustu nr. 1 að hann hafi ort lofkvæði sitt um hana, — og eru sögurnar þar með orðnar samhljóða: söguhetjan yrkir um unnustu nr. 1 á meðan hann dvelst hjá unnustu nr. 2, en kvæðið er talið vera um eða eignað unnustu nr. 2. Þar við bætist að unnusta nr. 2 refsar söguhetjuni í báðum sögum fyrir ást hans á unnustu nr. 1.

Um draum Þormóðar er þess að geta að ekki er ólíklegt að höfundur Fóstbræðra sögu hafi þekkt frásögn í Rómverja sögum af óhugnanlegri draumvitrun Pompeiusar, þar sem framliðin kona hans vitjar hans full

afbrýði og hótar honum hörðu. Þýðingin kann að vera frá 12tu öld, en er varðveitt í handriti frá miðbiki 14du aldar (AM 226 fol., bl. 121rb–121va):

Hann dreymsði þá at Júlía er hann hafði átt, dóttir Júlíi Cesaris, kæmi at honum og mælti til hans með mikilli reiði: 'Þat kann ek at segja þér at helvítisguðin búa þér margar vistir ok mǫrg meinlæti. Þú vannt sigr meðan vit várum hjóna. En nú hefir þú skipt hamingjunni með rekknaskiptinu. Hafa Cornelie ekki giptusamliga gingit verfontin, þó at hón sé nú friðla þín. Ert þú nálíga fauskr einn ok viltu þó flytja hana í her með þér hvárt sem þú ferr á sjó eða á landi til þess at ek mega þín aldri njóta. En hón skal þín þó eigi njóta, faðir minn mun angra þik um daginn en ek um nærnar. Öngvar óminnisveigar hefi ek drukkit í ǫðru lífi, þótt þú munir mik nú ekki. En hvat er þú bersk fyrir, þá mun ek æ í miðri fylking vera, ok þess sver ek fyrir mína hǫfðingja í ǫðrum heimi, at þú munt aldri at öngu verða mega ok ekki mun þín börn mega frá þér skilja, ok svá mun þessi orrustu lúka at þú munt minn verða ok með mér muntu fara.' Síðan fór hón í brott, en Pompeius vaknar og mælti mœðiliga: 'Til hvers kemr þér Júlía at angra mik með slíkum draumum, því at annat hvárt er vitit ekki eptir dauðann ellar er dauðinn enskis verðr.'³

Hótun Þorbjargar er af sama tagi og sagt er frá í Hauksbókartexta Landnámabókar: 'Ena næstu nótt eptir dreymsði Halldór, at Ásólfr kom at honum ok kvezk bæði augu mundu sprengja ór hausi honum, nema . . .'⁴

Kolbrúnarvísur. Ekki væri ólíklegt að sumir lesendur væru nú orðnir allþólinmóðir og langaði til að minna á að frásögn Fóstbræðra sögu af ástamálum Þormóðar hljóti að eiga rót sína að rekja til sannsögulegs atburðar, þar sem þess sé getið í Landnámu að Þormóður hafi kveðið um Þorbjörgu kolbrún, og það sanni auk þess viðurnefni skáldsins. Í því sambandi má vitna í neðanmálsgrein í útgáfu sögunnar í Íslenzkum fornritum VI, bls. 171: '*Kolbrúnarvísur* eru því miður með öllu glataðar. Þær hafa án efa verið frægt kvæði í fornöld, svo sem ráða má af ummælum Landnámu og viðurnefni Þormóðar.' Því er fyrst til að svara að frásögn Fóstbræðra sögu gæti verið samin eftir erlendri fyrirmynd, þótt það væri staðreynd að Þormóður hefði ort þetta kvæði

³ Rómverja sögur eru prentaðar í Sýnisbók íslenzkrar tungu og íslenzkra bókmennta í fornöld, útg. af Konráði Gíslasyni, 1860. Bls. 195–196.

⁴ *Íslenzk fornrit* I, bls. 65.

og hlotið viðurnefni sitt fyrir. En hvernig er þessum 'staðreyndum' háttað?

Melabók: Nesja-Knjúkr . . . átti Eyju Ingjaldsdóttur . . . Þeira synir váru Einarr ok Eyjólfr, faðir Þorgeirs Kǫtlusonar. Stjúpdóttir Eyjúlfs var Þorbjörg Glúmsdóttir, er kǫlluð var kolbrún, er Þormóðr orti um Kolbrúnarskáld.

Sturlubók: Knjúkr átti Eyju, dóttur Ingjalds . . . þeira son var Eyjólfr faðir Þorgríms Kǫtlusonar. Glúmr átti fyrir Kǫtlu, ok var þeira dóttir Þorbjörg kolbrún, er Þormóðr orti um.

Hauksbók: Knjúkr . . . átti Eyju, dóttur Ingjalds . . . þeira börn Einarr . . . ok Eyjólfr, er var stjúpfaðir Þorbjargar kolbrúnar Glúmsdóttur, er Þormóðr orti um, — Þorgrímr var ok Eyjólfsson . . .⁵

Þó að orðalag sé með sínum hætti í hverri þessara þriggja greina, er eðlilegt að gera ráð fyrir að allar séu runnar frá sameiginlegri heimild, eldri Landnámabók. Hitt er óvissara hversu gömul sú Landnáma hefði verið, og hvort hún hefði hlotið að vera eldri en Fóstbræðra saga. Um gerðir Landnámabókar er best að hafa sem fæst orð hér. Það mál var allt miklu einfaldara fyrir nokkrum árum en það er nú orðið. Jónas Kristjánsson hefur talið líklegt að sagan sé ekki skrifuð fyrr en á síðasta þriðjungi 13du aldar, einkum vegna þess að hún beri merki um áhrif af skrúðstíl, sem virðist koma til sögunnar um þetta leyti. Hann bætir við að Sturla Þórðarson (d. 1284) nefni söguna ekki og hafi ekki notað hana í Landnámugerð sinni.⁶

Ekki er víst að Sturla hafi getið allra þeirra Íslendingasagna sem hann vissi um eða nýtt sér þær sem hann hafði lesið. Ummæli Landnámabókagerðanna þriggja um Þorbjörgu kolbrún og kveðskap Þormóðar benda til sögu eða sagnar og ef það er ekki sú Fóstbræðra saga sem varðveist hefur í ýmsum gerðum, þá mætti ætla að til hefði verið saga um þetta efni á undan þeirri sögu.

Bendi ummæli Landnámu um Þorbjörgu og Þormóð ekki til ástarsögu þeirra í Fóstbræðra sögu, þá yrði þó a. m. k. að gera ráð fyrir sögn um það hvernig Þormóður hefði hlotið viðurnefni sitt. Sjálft viðurnefni Þormóðar virðist óvefengjanlegt. Elsta heimild um það mun vera Ólafs saga Snorra hin sérstaka, sem ætlað er að sé eldri en Ólafs saga helga í Heimskringlu. En Þormóður er nefndur í fornsögu sem talin er mun eldri en Ólafs saga helga Snorra. Það er svo kǫlluð Elsta

⁵ Landnámabók, ÍF I, bls. 170–171.

⁶ Um Fóstbræðrasögu, 1972, bls. 307.

saga af Ólafi helga. Þar er Þormóður oft nefndur á 2. blaði þeirra brota sem haldin eru leifar þeirrar sögu (alls 15 sinnum).⁷ Viðurnefnisins er hvergi getið þar, enda væri þess varla að vænta, því að Þormóður er hvergi kynntur þar eða nefndur á þann hátt að eðlilegt væri að viðurnefnið fylgdi. Hins vegar hefði mátt búast við að viðurnefnið fylgdi nafninu á bl. 6v, þar sem Þormóður er talinn meðal þeirra sem fóru úr land með Ólafi konungi helga, en þar er hann nefndur *Þormóðr skáld*.⁸ Svo kölluð Helgisaga Ólafs konungs nefnir Þormóð með sama hætti í samsvarandi frásögn af förunautum Ólafs konungs (annars er merki- legur munur á þeim tveim frásögnum, þó að ótvírætt séu af sama upp- runa).⁹ Aftur á móti kemur viðurnefni Þormóðar tvisvar sinnum fyrir í Helgisögunni í köflum sem taldir eru runnir frá Elstu sögu, en raunar er skrifað *kolbrúnaskáld* í bæði skiptin.¹⁰ Þó að lítið sé leggjandi upp úr stafsetningaratriði af þessu tagi, virðist mega líta á þetta sem vott um að skrifaranum hafi ekki verið ástarsaga Þormóðar minnisstæð, og til þess bendir einnig misritunin *þorgrimr* á fyrra staðnum.

Meðal samtíðarmanna Þormóðar var Bjarni gullbráskáld. Hann er nefndur svo á nokkrum stöðum í Ólafs sögu helga eftir Snorra, bæði hinni sérstöku og í Heimskringlu, og auk þess í Magnúss sögu góða. Bókmenntasöguhöfundar hafa dregið þá ályktun af viðurnefni Bjarna að hann muni hafa kveðið um konu sem hafi haft viðurnefnið gullbrá ('med gyldne öjenhår' FJ). Annað samtímaskáld Þormóðar var Gissur gullbrá sem svo er nefndur í Heimskringlu og í Ólafs sögu helga hinni sérstöku og var einn þriggja skálda í liði Ólafs konungs á Stiklarstöðum. Helgisagan nefnir þar Gissur svarta. Skáld með því nafni er hins vegar með Ólafi Svíakonungi fyrr í hvorri tveggja Ólafs sögu helga eftir Snorra. Finnur Jónsson vildi gera einn mann úr þessum tveim skáldum, og hann gerði þá ráð fyrir að *svarti* hefði verið viðurnefni hans í fyrstu, en síðar hefði hann kallast *gullbráskáld* sökum þess að hann hefði ort um konu með gullnar brár; *gullbrá* hefði og varla getað verið viðurnefni karlmanns að hans dómi. En er hann kom að Bjarna gullbrár- skáldi lenti hann í hálfgerðri klípu: 'har de bægge digtet om en og samme kvinde?'¹¹

⁷ *Otte Brudstykker*, 1893, bls. 4–6.

⁸ *Otte Bruds.*, bls. 1132–33.

⁹ *Óláfs saga hins helga*, 1922, bls. 7117.

¹⁰ Sama rit, bls. 53⁵ og 76²⁹. Á fyrra staðnum er skrifað *þorgrimr*.

¹¹ *Litteraturhist.* 2. udg., I, bls. 568 og 605.

Í því Skáldatali sem varðveitt er í uppskrift Árna Magnússonar eftir Kringlu eru og nefndir tveir Gissurar meðal hirðskálda, Gissur svartí hjá Ólafi sænska og Gissur gullbrá með Ólafi helga.¹² Í Skáldatali í Uppsala-Eddu er Gissur gullbrá einn nefndur, og er hann ásamt Bjarna gullbrá s., Hallfréði og Sighvati talinn skáld Ólafs Tryggvasonar.¹³ Í Ólafs sögu helga í Flateyjarbók er sá maður sem í hvorri tveggja Ólafs sögu Snorra nefnist 'Gissur gullbrá, fóstri Hofgarða-Refs', kallaður 'Gissur gullbrárskáld' einu sinni, en 'Gissur gullbrárfóstri' fjórum sinnum. Í sumum textum Ólafs sögu Haraldssonar eru fleiri afbrigði nafnsins: 'Gissur gullbrárfóstri Hofgarða-Refsson' (AM 325 VII 4to), 'Gissur gullbrárfóstri ok Hofgarða-Refr sonr hans' (AM 61 fol.). Á sambærilegum stað í Flateyjarbók er reyndar skrifað *Hofgarða-Refr* á eftir *gullbrárfóstri* og er það skáld þannig kominn þar í tölu skálda í liði Ólafs helga á Stiklarstöðum. Auðsætt er að allur þessi ruglingur er sprottinn af mislestri á stað þar sem staðið hefur *Gissur gullbrá fóstri Hofgarða-Refs*, og 'gullbrárskáld' um Gissur hefur orðið til úr 'gullbrá skáld'. Bjarni *gullbrárskáld* kynni að vera samskonar tilfelli, og er reyndar skrifað *gullbrá s.* í Uppsala-Eddu svo sem fyrr er getið. Svipaður samruni hefur oftár átt sér stað, t. d. þar sem Óttar svartí er kallaður *svartaskáld*: 'Þar kom til hans Óttarr svartaskáld'.¹⁴ Auk þess er vitað um þrjá menn sem hafa haft viðurnefnið *svartaskáld* og alkunnur er Ólafur hvítaskáld Þórðarson.¹⁵

Ekki er kunnugt um neina konu sem hafi haft viðurnefnið *gullbrá* og ekki aðra með viðurnefninu *kolbrún* en Þorbjörgu í Fóstbræðra sögu.

Finnur Jónsson taldi eins og fyrr er getið ólíklegt að karlmaður hefði getað haft viðurnefnið *gullbrá*. Ekki er að sjá að Snorri Sturluson hafi talið það óhæft kenningarnafn karlmanns. Til eru nokkur önnur sambærileg viðurnefni karlmanna: valbráð (= valbrá), rauðkinn (eða rauðkinnr), byggvömb, grön, langtá og plómakinn (tvö síðast nefnd norsk frá 14du öld), gnitaskör (norskt frá 12tu öld). Því hefði *kolbrún*

¹² AM 761 4to, *Edda Snorra Sturlusonar*, 1880–1887, III, bls. 251 o. áfr.

¹³ Uppsala-Edda, DG 11. *Snorre Sturlasons Edda*. Facsimileedition, Stockholm 1962. Bls. 44 a 4–7. Viðurnefni Gissurar er skrifað *gvllbr* og fast á eftir er gat á blaðinu og því óvíst hvort þar hefur komið *s* á eftir *a*.

¹⁴ *Flateyjarbók* 1862, II, bls. 192.

¹⁵ E. H. Lind, *Norsk-isländska personbinamn*, 1920–1921.

átt að geta komið til greina sem viðurnefni karlmanns.¹⁶ Fóstbræðra saga lýsir Þormóði svo að hann hafi verið 'svartur á hárslit ok hrokkinhærðr'.¹⁷ Og í 24. vísu sinni í sögunni talar Þormóðr um svart hár sitt ('skopt et svarta'), og í 26. vísu kallar hann sig svartan eða svartleitan ('fyr mik svartan' eða 'fyr mér svörtum'). Hitt er ósannað mál hvort *Þormóðr kolbrún skáld* hefði getað breyst í *Þormóðr kolbrúna(r)skáld* í meðförum skrifara líkt og *Gissur gullbrá skáld* hefur vissulega orðið *Gissur gullbráskáld* í einu tilfelli og *Bjarni gullbráskáld* hefur e. t. v. orðið til úr *Bjarni gullbrá skáld*. Annað mál er að góðum söguhöfundi hefði vel getað komið í hug að breyta 'kolbrún skáld' í *kolbrúnarskáld* um leið og hann tengdi viðurnefnið *kolbrún* við Þorbjörgu í Arnardal og setti saman ástarsögu hennar og Þormóðar og Þórdísar í Ögri.

Þá er komið að þeirri 'sönnun' ástarsögunnar sem felast kann í vísum þeim sem Þormóði eru eignaðar í sögunni. Aðeins tvær þeirra koma ástarsögunni við, 8. og 9. v. Sú síðari verður a. m. k. ekki skilin frá henni. Í henni segir Þormóður frá því að það hafi verið illa ráðið er hann gaf meynni í Ögri Kolbrúnarvísur allar, — kona hafi birst sér í draumi og refsað sér: Illa réðk þvís allar / eydraupnis gafk meyju / mér barsk dóms í drauma / dís — Kolbrúnar vísur; / þá tókk þorna Freyju / Þrúðr kann mart en þrúða; / líknumk heldr við Hildi / hvítungs — á mér víti.

Þessi vísa sannar auðvitað ekki annað en það að hún er ort af þeim sem setti saman ástarsöguna, hvort sem það var nú höfundur Fóstbræðra sögu — sem líklegt mætti þykja eins og í pottinn er búið — eða söguhöfundur hefur tekið upp munnmælasögu með vísunni eins og Jónas Kristjánsson vill helst trúa, þar eð honum virðist ósennilegt að söguhöfundur hafi nokkuð fengist við að yrkja í orðastað Þormóðar.¹⁸ Um 8. vísu þarf ekki að fjölyrða, því að hún er að efni ekki fasttengd ástarsögunni og gæti átt við hverskonar vopnaviðskipti. Jónas telur það fornlegt einkenni að orðmyndin *skjaldi* kemur fyrir í vísunni, bundin af aðalhendingu. En 12tu og 13du aldar skáld kunnu að grípa til fornra orðmynda eftir þörfum.

¹⁶ Fornmenn voru ótrufaðir af eiginnafrönu *Kolbrún*.

¹⁷ ÍF VI, bls. 124.

¹⁸ *Um Fóstbræðrasögu*, 1972, bls. 126–128.